

Rudi Rizman

SOCIOLOGIJA IN VPRAŠANJE POSTMODERNOSTI

Članek povzema in reflektira v zvezi z razpravljanji v sodobni mednarodni sociologiji o epistemoloških, analitičnih in metodoloških implikacijah vprašanja postmodernosti. Sociologija še vedno ni dovolj usposobljena v analitičnem in konceptualnem pogledu, da bi se lahko kvalificirano soočila s substancialno novimi družbenimi pojavi, ki jih je prinesel postmoderna čas: nova organizacija časa in prostora, kontekstualne percepcije resnice, centralnost individualne in moralne odgovornosti v času, ko ni več zagotovljenih resnic in "velikih zgodb", hitri razvoj pluralne konstitucije družbe in njenih avtonomnih agensov, itn. Sociologija se bo morala soočiti z dejstvom, da nima več opravka z družbo in sociološkimi "odjemalci", kakršne je poznala doslej. Sociologija nujno potrebuje strateške (teoretične) inovacije, ki bodo vključevale vse tri njene konstitutivne ravni: empirično-analitično, interpretativno in kritično (refleksivno).

The article resumes and reflects upon the debates in contemporary international sociology on its epistemological, analytical and methodological implications as far as the issue of postmodernity is concerned. Sociology is still lacking the adequate conceptual and analytical tools to be able to cope with a substantially new social phenomena that postmodernity brought about: new organization of time and space, the contextual perceptions of truth, the centrality of individual and moral responsibility in a time when there are no secured truths and the "great stories" anymore, rapid growth of plural constitution of society and its autonomous agents, etc. The existing sociological awareness should note that it does not confront itself with the kind of society and sociological "customers" it used up to now. Badly needed strategical (theoretical) innovations have to encompass all three constituent levels of sociological enterprise: empirical-analytical, interpretative and critical (reflexive).

teoretična sociologija, postmodernost, modernost

I

Pred dobrimi petimi leti se je eden najbolj uglednih zagovornikov analitične paradigme modernizacije v sociologiji - Eisenstadt (1987; 608) zavzel za spravljalivost omenjene paradigme s postmodernizmom, ki utegne po njegovem mnenju ponuditi odgovor, kakšni pluralni prihodnosti gredo nasproti današnje (post) moderne družbe. Čeprav nam postmodernizem do danes tega težko pričakovanega odgovora še ni zaupal, pa smemo vseeno reči, da so postmodernistično usmerjena razmišljanja pomembno vplivala na dotedanja teoretična samorazumevanja sociologije. Bogata sociološka produkcija na tem področju nas je spodbudila, da nadaljujemo z že začetim delom (Rizman, 1989), tj. da povzamemo in obenem razmišljamo v zvezi z rezultati, do katerih so pripeljale razprave v sodobni mednarodni sociologiji o njenih epistemoloških, analitičnih in metodoloških implikacijah vprašanja postmodernosti.

Sociologija in z njo sociologi se doslej niso in se še dolgo ne bodo mogli počutiti varne v svoji specifični identiteti oz. družbeni vlogi. Predvsem ni lahko odgovoriti na pogosto zastavljena vprašanja, na katera je težko najti primerne odgovore, ki bi zadevali ne le epistemološki, politični in moralni status sociologije, temveč kar na vse družbene vede. "Mati" vseh vprašanj se še vedno glasi, ali družbene vede (znanosti) sploh spadajo med znanosti, ali pa uživajo status, značilen za literarne znanosti? Ali se družbene znanosti pri svojem formiranju pojmov in razlage v resnici razlikujejo od naravoslovnih znanosti? Ali so družbene vede nujno ideološke oz. ali je njihova moralna in politična narava v prvi vrsti posledica njihove nerazvitosti? Več kot očitno je, da taka in podobna vprašanja sprožajo resne premisleke o intelektualni in institucionalni legitimnosti družbenih znanosti, ne nazadnje in ne brez relevantnih posledic tudi same sociologije.¹

Omenjena vprašanja so bila še posebej vztrajna v razpravah, ki so v šestdesetih in sedemdesetih letih postavile pod drobnogled vlogo družbenih ved, predvsem njihovo pozitivistično usmeritev. V kritiki pozitivizma so se združili najbolj različni teoretski oz. filozofski tokovi, med njimi so bili najmočnejši hermenevtika, postempiricistična filozofija znanosti, poststrukturalizem in drugi. Kritiki pozitivizma so trdili, da je obojim, naravoslovnim in družbenim znanostim, skupno interpretativno sistematiziranje empirične realnosti. To pomeni, da vstopajo filozofski, estetski in moralni določevalci v vsako na empiriji zasnovano raziskavo. Če pa imamo opravka z zavračanjem empirične verifikacije, je očitno, da takšna znanost podlega metodi, ki spominja na literarno interpretacijo. Med omenjenimi kritiki pozitivizma je bila opazna razlika med hermenevtično usmerjenimi družboslovci, ki so zagovarjali kontekstualni in deskriptivni prijem in postempiricisti, ki so jih zanimale generalno določljive analitične razlage. Razprave med pozitivisti in njihovimi kritiki so se pozneje vrtele okoli prednosti in pomanjkljivosti interpretativnih, postempiricističnih in kritično-normativnih paradigem v družbenih vedah. V teh teoretičnih disputih je ostal pozitivizem kot validna paradigma v družbenih vedah poraženec, epistemološki status družbenih ved pa je ostal nedotaknjen. Mesto pozitivizma je zasedla bodisi hermenevtika ali pa postpozitivizem oz. kritična teorija.

Poststrukturalisti so šli še dalje, ko so se spoprijeli tako s scientizmom pozitivistov kot z njihovimi kritiki. Več poststrukturalistov (omenimo samo J. Derridaja in M. Foucaulta) je poudarilo pomen družbene in historične pogojenosti pri raziskovanju družbenih pojavov, poleg tega pa še poraz, pravzaprav tudi za nezaželenost, dosedanjih prizadevanj, dokopati se do neke enotne (sociološke) znanstvene paradigme. Od tod naprej lahko sledimo novi razdelitvi na "moderniste"-zagovornike tega, da se je pri družboslovnem raziskovanju mogoče in tudi zaželeno dokopati do nekih čvrstih analitičnih temeljev, in na "postmoderniste" (J. Braudrillard, J.F. Lyotard, A in M. Kroker, D. Cook in drugi), ki so postavili pod vprašaj do takrat samoumevne oz. konvencionalne utemeljitve razmerij med znanstvenim vedenjem ("scientific knowledge"), družbeno močjo ("power") in samo družbo kot tudi razmerja med znanostjo, kritiko in naracijo.

Spomniti moramo, da je znanstvena paradigma zgodovinski produkt kritike metafizike in religije. Teološko dogmo je zamenjala znanost kot za to najprimernejši medij resnice. Čeprav se je znanstvena paradigma na začetku posvetila proučevanju narave, se je pozneje razširila tudi na raziskovanje človeka in družbe. Konec 18. stoletja se pojavijo prvi predlogi intelektualne profilacije družbenih ved. Družbenim vedam je bilo naloženo, da odkrivajo najbolj splošna načela, tj. konceptualno in analitično enotnost, ki bi s področja človeških in družbenih odnosov ekstrapolirala manjše število splošnih zakonov. Poleg tega je bilo jasno povedano, da morajo družbene vede služiti družbenemu napredku (progressu)² ali,

povedano drugače: pomagati morajo odpravljati trdno zakoreninjene predsodke in nevednost, s katerimi so bile obremenjene tedanje predstave o človeški naravi, družbi in zgodovini. Na ta način bi znanost pripomogla k temu, da bi se človeštvo končno začelo ravnati po izključno racionalnih vodilih. Za vsa klasična imena v sociologiji (Comte, Marx, Durkheim, Spencer, Weber, Pareto itn.) lahko rečemo, da so zagovarjali epistemološki privilegij družbenih znanosti oz. da so nanjo gledali kot na enega poglavitnih promotorjev družbenega napredka (prograsa).

Med klasiki in njihovimi predhodniki moramo vseeno poudariti neko razliko: medtem ko so prvi utemeljevali družbene znanosti na metafilozofskih izhodiščih, so si drugi prizadevali zagotoviti ji bolj čvrste temelje - čez vso empirijo segajoče analitično aparaturo, ki bi bila kos vsakemu disputu oz. družbenemu problemu. Taka prizadevanja so značilna pri kar vseh socioloških klasikih predvsem prejšnjega stoletja. Marx je na primer v **Nemški ideologiji** in tudi v **Uvodu h Kritiki politične ekonomije** ravno iz epistemoloških razlogov za centralno kategorijo družbenih znanosti in zgodovine proglasil delo oz. produkcijski način. Nič manj vztrajni pri iskanju centralne kategorije niso bili Durkheim v **Delitvi dela** in v **Pravilih sociološke metode**, Tönnies v **Skupnosti in družbi (Gemeinschaft und Gesellschaft)**, Weber v **Ekonomiji in družbi** in Simmel v svojem delu **Sociologija**.

II

V dvajsetem stoletju so družbene vede dosegle zavidno stopnjo institucionalizacije in kulturne legitimizacije. Z njihovo akademizacijo so se v ospredje prerinila sklicevanja, če že ne kar zaklinjanja, na njihovo znanstveno usposobljenost. Dosežena institucionalna avtonomija je družbenim vedam omogočila, da so razvile svoj lastni analitični in raziskovalni instrumentacij. Še posebej za sociološko teorijo lahko danes rečemo, da si je postopoma izbojevala status "specialnosti", tj. status ekspertne vede, ki je usposobljena za epistemološko, analitično in metodološko reševanje problemov na svojem področju. Cena za dokazovanje, da vse to zmore, je bila relativno (pre)visoka, in sicer, kljub pokrivanju s plaščem znanstvenosti, pogosto zamenjevanje vloge družbene teorije z vlogo metadiskurza. Od "teoretikov" oz. teorije se je pričakovalo tudi po njihovi zaslugi, da morejo in morajo pojasniti take probleme kot so to razmerje med pojmi (koncepti) in socialnim svetom, logična struktura socioloških razlag, red in spremembe, povezave med agensi in družbeno strukturo, razmerja med mikro in makro ravninami družbene analize itn.

Ironija je, da je ravno institucionalni uspeh družbenih znanosti pripomogel h kritiki tega modernističnega projekta **par excellence**. Čedalje večja odvisnost družbenih ved od zasebnih in javnih virov finansiranja, kar ni ostalo brez vpliva na vsebine raziskovanja, je postavila pod vprašaj njihovo pripadnost vrednostno nevtralni drži.³ Ta in drugi razlogi so narekovali, da so družbene vede na stežaj odprle vrata metateoretičnim diskurzom, in so šli tako daleč, da so za svojo edino referenčno točko jemali druge znanstvene tekste ali diskurze o njih. Po drugi strani so poizkusi, da se družbene vede z izločitvijo praktičnih, moralnih in političnih pristranosti vrne k njihovemu prvotnemu analitičnemu viru, v javnosti vedno bolj utrjevali predstavo o obskurnosti teh ved. V tem kontekstu se zdi, da je (bil) postmodernizem reakcija na tako brezciljni in samemu sebi namenjeni empiricizem kot na enako omejujoč teoreticizem. Postmodernizem moremo zato na eni ravni njegovih (pozitivnih) učinkov prav gotovo razumeti kot prizadevanje, celo več - kot teoretično gibanje za intelektualno revitalizacijo.

Postmodernizem sestavljata dva dela, bolje rečeno dvoje različnih prizadevanj, eno usmerjeno v kritiko in drugo v rekonstrukcijo družbene teorije. V zgodovini družbene teorije ni to nič nenavadnega - poskusov revitalizacije, od katerih so eni uspeli, drugi pa ne, ali pa so uspeli dosti kasneje, ni manjkalo, odgovori nanje pa so se tako kot danes raztezali na široki pahljači, ki je dosegala tako eno kot drugo skrajnost: od apologetskega sprejemanja do apriornih zavračanj. Vzemimo kot primere Comtovo kritiko razsvetljenskih mislecev, Marxovo kritiko Comta, Durkheimovo in Webrovo kritiko Marxa, parsonovske poskuse sinteze klasične tradicije ali poznejša prizadevanja, da bi strukturalno-funkcionalno teorijo zamenjali neomarksizem, teorija menjave ali pa strukturalna sociologija. Postmoderna kritika je nekaj posebnega saj je vrgla rokavico pred kar vse med seboj nasportujoče si teorije in paradigme. Predvsem pa je zanjo značilno, da zavrača modernistično izhodišče, da je znanost privilegirana forma razuma oz. medija resnice. Postmodernizem podčrtuje praktični in moralni pomen družbenih znanosti in oporeka modernističnemu zatrevanju, da je glavna naloga družbene teorije zagotoviti konceptualno aparaturo za raziskovanje družbe.

Postmodernisti trdijo, da so merila, po katerih je nekaj spoznano za resnico, odvisna od družbenega konteksta. Opiranje izključno na kognitivne resnice in njihovo načelno razločevanje od moralnih in estetskih je utemeljeno na zahodni kulturni tradiciji. Radikalnejše postmodernistične kritike zahtevajo, da se družbene teorije odpovejo "centralnemu" pojmu, iz katerega izhajajo nizi izvedenih pojmovnih konstruktov, ki se mu morajo podrediti vsi, brez izjeme. Sem uvrščamo postmodernistično kritiko marksizma, po kateri marksizem ni inkorporiral le scientizma, utilitarizma in milenijskih pričakovanj liberalnega meščanstva, temveč je v njegov centralni konceptualni aparat vgrajeno tudi pristrano stališče belega, evropskega in heteroseksualnega pripadnika srednjega razreda.⁴ Splošna teorija družbe in zgodovine, ki je zagledana v ekonomsko razumevanje razredne dinamike, bodisi spregleda ali marginalizira tisto družbeno in politično dinamiko, ki se odvija okrog spola, etničnosti (nacionalnosti), rase, spolnosti in starosti. Z "decentriranjem" svojega kategorialnega sistema bi družbene znanosti pridobile svoj pravi praktični in moralni pomen. Kategorije in razlage, kot smo jih v družbenih vedah poznali dosedaj, konstruirajo družbeno resničnost na način, ki daje prednost samo nekaterim družbenim procesom ter privilegiranim skupinam in sociološkim vsebinam. Postmodernisti niso prepričani, da mora sociologija proizvajati znanje, ki je praktično uporabno, temveč vidijo v njej strategijo, s katero uveljavljajo posamezniki ali skupine svoje interese in cilje. Ali, z drugimi besedami, znanstveno prizadevanje je poleg ekonomije, države, družine in cerkve ena od glavnih družbenih in političnih moči. Ne bi mogli reči, da postmodernisti zavračajo dognane metodološke in analitično dodelane sociološke analize, nasprotujejo le temu, da bi imelo družbeno raziskovanje privilegirani epistemološki status. Bližje jim je raziskovanje, ki vključuje eksplicitne praktične in moralne namere, omejuje in kontekstualizira svoj fokus (ljubše so mu konkretne kot pa splošne zgodbe) ter ponuja namesto splošne teorije naracijo. Postmodernistična teorija spominja prej na dekonstruktivizem, v katerem je izgradnja teorije prepustila svoje mesto genealoški analizi ter moralnim in političnim problemom kot glavnim diskurzivnim temam.

Postmodernistična kritika je sprožila plaz ugovorov - najprej dobronamerno kritiko, da pelje postmodernizem naravnost v relativizem in nihilizem. Konstruktivnejši ugovori si zastavljajo vprašanje, ali ne pomeni odrekanje splošni teoriji istočasno tudi opuščanja analitičnega in kritičnega teoretiziranja. Ali imajo splošne teorije sploh še legitimno

pokritje in ali radikalni historicizem s svojo naklonjenostjo deskriptivizmu ne bolega za pomanjkanjem kritične refleksije, o kateri brez analitične teorije sploh ni mogoče govoriti? Kritiki oporekajo postmodernizmu, da je opustil upanje v možnost znanstvenega teoretiziranja v sociologiji. Med uglednejšimi kritiki postmodernizma srečamo Randalla Collinsa,⁵ ki zagovarja stališče, da sociologija ne more brez neke vrste splošne teorije in teoretiziranja, oboje pa omogoča doseženo kumulativno znanje o ključnih družbenih procesih na številnih področjih. Utopično bi bilo pričakovati, da se bo sociologija nekoč dokopala do vseobsegajoče splošne teorije o družbi, vendar sociologija *hic et nunc* potrebuje vsaj splošnejše teorije srednjega dometa.

Če izključimo pravoverne skrajnosti, bo nemara držalo, da si postmodernizem in splošna teoretska (znanstvena) prizadevanja ne nasprotujejo. To bi mogli posebej trditi za tip splošne teorije, ki je do vrednostnih razlik in različnih zgodovinskih kontekstov kulturno senzitivna. Na ta način je mogoče upoštevati refleksivno naravo individualnih življenjskih svetov. R.H. Brown⁶ je predlagal alternativno splošno teorijo, ki izhaja iz metafore družbe kot komunikativne akcije. Družbena struktura se v tej teoretični perspektivi izkaže kot zaporedje jezikovnih struktur, od katerih je vsaka zavezana svojemu vrednostnemu svetu. Prednost te pluralno koncipirane splošne teorije je to, da vključuje tako mikro kot mezo in makro raven analize in da s tem, ko identificira posamezne moralne in politične funkcije, odločilno zoži možnosti politične samovolje v teoretičnem diskurzu.

Dialog med postmodernisti in njihovimi kritiki še ni končan in verjetno tudi nikoli ne bomo mogli natančno določiti njegovega konca. Vsaj ena skupna točka obeh pozicij pa je že danes določljiva, in sicer iskanje teoretičnega konsenza, ki izključuje, da bi si katerakoli od obeh strani lastila monopol do absolutne resnice. Obe strani se po svojih različnih močeh in teoretičnih argumentih trudita prispevati svoj delež k odgovoru na vprašanje, kako spraviti skupaj: (sociološki) diskurz, ki bi se lahko skliceval na objektivno znanje, in družbeno moč; oba sooblikujeta družbene identitete ter normativni in institucionalni red.

III

Jezik sociologije še ni najbolj usposobljen za prepričljivo opisovanje modernosti (glej diagram štev. 1) in kaj šele postmodernosti. Vendar imamo nekaj zanesljivih zagotovil, da se sociologija, opirajoč se že danes na obetavno in razvidno teoretično produkcijo, temu cilju kljub nemajhnim težavam približuje.⁷ Čeprav ima postmodernost za sociologe, ki se z njo ukvarjajo, različne pomene, imajo vsi nekaj skupnega - postmodernost razumejo kot neko novo stanje duha. Postmodernizem, vsaj takšen, s kakršnim se srečujemo v njegovem "mladostnem" naletu, se ne ustavi pred ničimer, kar mu stoji na poti. Kot hudournik je tudi sam uničevalen je v tem smislu neprizanesljiv tudi do samega sebe, določen pojav destruirati, še preden bi mogel do njega razviti do konca domišljeno in alternativno kritično stališče (tako kot se je na primer modernistična literatura končala z nepopisano stranjo, ali modernistična glasba v tišini). Na prvi pogled se zdi, da postmodernistična kritika zavrača vse in vsaj za zdaj ne predlaga ničesar novega. Zagovorniki opravičujejo tak postopek z argumentom, da je treba najprej brezkompromisno počistiti z mentalnimi blokadami in z nasiljem, ki služijo temu, da bi ostali pluralne resnice in družbeno dobro še naprej brez svojega glasu. Tako "rušenje" pomaga sociologiji, da se dokoplje do resnice o resnici, oz. to, da si Zygmunt Bauman jemlje pravico govoriti o "konstruktivni destrukciji".⁸

Iz doslej povedanega je razvidno, da se postmodernistična prizadevanja ne morejo izogniti nekaterim etičnim tveganjem. Modernost je vložila velikansko energijo v to, da je oprla moralna merila izključno na instrumentalno racionalnost in praktični učinek.

Produkcija moralnih pravil in odgovornost za njihovo promocijo sta bili povsem zunaj individualnega nadzora - na supra-individualni ravni. Na drugi strani, in tu vidimo etični paradoks postmodernizma, je le-ta ponovno omogočil, da prideta moralna izbira in odgovornost zanjo v roke individualnim in kolektivnim agensom v družbi, medtem ko jim je istočasno izmaknil udobje univerzalnega moralnega vodstva, ki ga je modernost nekoč tako rada naglašala. Moralna odgovornost v postmodernosti je na ta način potisnjena v osamo moralne izbire. V kakofoniji moralnih izbir ni nobena v takem (privilegiranem) položaju, da bi mogla utišati kako drugo. Edina etična avtoriteta je posameznik, ki si je s "privatizacijo" morale naložil nase vse, kar je povezano s tem dejanjem: preudarjanje, tveganje, dvome in stalno negotovost. V tem trenutku še ni mogoče napovedati, katera med seboj nasprotujočih si različic postmoderne tolerance se bo uveljavila: indiferenca ali solidarnost.⁹

Postmodernizem vidi svet kot nekaj nepovratno pluralističnega, razdeljenega na veliko število suverenih enot in odlagališč avtoritete, brez kakršnegakoli realnega ali potencialnega horizontalnega oz. vertikalnega reda. Če si samo pogojno vzamemo to pravico, da govorimo o svetovnem nazoru postmodernizma, potem ga bomo našli v njegovem stališču, da je objektivnost razpadla. Pri njem ne bomo našli sklicevanja na kake centralne, naddružbene arbitre ali "ekstrateritorialne" utemeljitve (družbene, sociološke) resnice. Namesto tega nam postmodernizem odkriva svet, sestavljen iz neskončnega števila avtonomnih agensov, ki se ravna po svoji logiki in postopkih prepoznavanja, kaj je zanje resnica. Z razpadom univerzalne in (nad)družbene avtoritete je postmodernizem odprl prostor skupnostim. Zato ne preseneča, da se je sociologija nenadoma znašla pred na novo nastajajočo družbeno realnostjo, ki je z analitičnimi orodji, ki jih je doslej uporabljala, ne zna več opisati ali razumeti.

Simboli obdobja, ki ga je zaznamoval ortodoksni družbeni konsenz, so se najprej znašli v pretresu postmodernistične kritike, med njimi pa je prišel najprej na vrsto ravno Parsonsov strukturalni funkcionalizem. Po takih bolj ali manj uspešnih delegitimizacijah ortodoksnega družbenega konsenza je postmodernizem (zaenkrat) zmanjkalo sape, da bi se dokopali do alternativnih teoretičnih izhodišč oz. strateških načel. Sociologi, ki so naklonjeni postmodernizmu so sicer vedeli, od česa bežijo, niso pa vedeli, ali še ne vedo natančno, kam jih ta pot pelje.¹⁰ Še več, postmoderna sociologija se še ni dokopala niti do kolikor toliko koherentnega koncepta postmodernosti in se je postmodernim družbenim razmeram približevala bolj z mimezo, ali, povedano drugače, kot (samo) označevalec. Zasluga postmodernega sociologa je to, da mu uspe pripraviti dve ali več tradicij in mentalitet do komunikativnega stika, da jim, če je to potrebno, "posodi svoj glas", in da jih na ta način potegne iz anonimnosti.

Nezadovoljstvo, ker so z obstoječimi (klasičnimi) sociološkimi koncepti, kot je na primer družbeni sistem, v postmodernih razmerah ne da veliko pomagati, izražajo ne nazadnje tudi sociologi, ki še niso prestopili praga postmodernega razmišljanja. Stari sociološki koncepti postanejo skoraj povsem neuporabni v pluralnem in heterogenem svetu, ki so mu tuja sistemska koordinacija, samoumevnost hierarhičnih razmerij, preprečevanje družbene deviance in mehanično (raz)ločevanje konsenza od konflikta in obratno. Tudi koncept družbe ni dvomljiv do tistega trenutka, ko je nacionalna država ogrožena od zunaj (globalizacija) ali od znotraj (regionalizem in druge subnacionalne skupnosti). Pravzaprav so sociologi že dolgo vedeli, da so nacionalne države kot prototipi "teoretičnih" družb v realnem svetu prej izjema kot pravilo.¹¹ Glede na dosedanji centralni pomen družbe v sociološki teoriji je odveč obširneje razpravljati o tem, pred kakšnimi

velikanskimi, za mnoge tudi nerešljivimi problemi se bodo ali so se že znašli sociologi. To pa še zdaleč ni edina težava, ki čaka sociologe, ko bo postmodernost vsak dan vstopala v njihovo teorijo in empirijo. Ne manjka se sociologov, ki govorijo v tej zvezi o konceptualnem bankrotu v sociologiji.

Ne le sociologijo kot kolektivno intelektualno podjetje, temveč tudi intelektualce postavlja postmoderna položaj pred bistveno nove profesionalne izzive. Postmoderna čas intelektualcem ne zagotavlja več tistega statusa in pričakovanj, na katera so bili dosedaj navajeni. Za njihovo vlogo avtoritet za najvišja teoretična vprašanja, moralne presoje in izbran estetski okus je v družbi čedalje manjše povpraševanje. Samoreprodukcija "pozni" modernih družb je dosegla takšno zavirljivo popolnost, da so le-ti vedno manj odvisni od intelektualcev, ki so jim še včeraj s svojimi specifičnimi znanji pomagali pri ohranjanju legitimnega stanja. Dejstvo, da je tudi sociologija prevzemala vsaj del teh intelektualnih funkcij, postavlja seveda tudi to znanstveno disciplino pred podobne probleme oz. "krizo statusa".¹² Ta ugotovitev je posebej naslovljena na današnjo empirično sociologijo, ki je šla vstric z zahtevami sodobne države po "totalnem obvladovanju" družbe.

Od sociologije se danes pričakuje, da bo proučevala specifične postmoderne pojave, kot je na primer naslednji: kapital se čedalje hitreje osvobaja od dela in namesto da bi, kot je to delal doslej, ljudi spreminjal v proizvajalce, dela iz njih porabnike. Vsebine sociološkega proučevanja so se bistveno spremenile. Nova revščina, če se omejimo samo na dva primera, ni ne v družbenem in ne v kulturnem ali v sistemskem smislu podobna stari iz zgodnjega kapitalizma, kakor tudi današnja depresija ni poznejša izdaja depresije iz tridesetih let tega stoletja. Naj bodo danes sociološke preokupacije še tako pomembne, te v družbi ne bodo več tako glasno odmevale ali našle tako vplivnih zaveznikov v globalni družbi, kot je bilo to primer v obdobju, ko je bilo še mogoče identificirati "centralne" zgodovinske procese in njihove "naravne" razredne agense.

IV

Čeprav je problem postmodernizma v zgodovini umetnosti in estetski teoriji že dalj časa navzoč in se ga je tudi dosti sistematično proučevalo, so se družbene vede začele z njim ukvarjati šele zadnjih deset let. Vseeno pa se je pojem postmodernega obdobja oz. postmodernosti pojavljal pri nekaterih družbenih mislecih že dosti prej. Arnold Toynbee je v osmi knjigi svoje obsežne študije z naslovom **Study in History** uporabil pojem postmoderne dobe in ga povezal z rastočim multikulturalizmom kot posledico ekspanzije evropske kulture v pluralni svet zunajevropskih kultur, ki si jih je Evropa podredila. Brez Georga Simmla in Maxa Webera bi bile današnje družbene vede bistveno manj usposobljene za razumevanje postmodernosti. Vzemimo samo Webrove sociološke analize o ambivalentni naravi modernizacije in njegove poudarke na avtonomiji družbenih in kulturnih institucij; tu razumevanje le-teh ni podrejeno kakemu mehanično konstruiranemu modelu diferenciacije, temveč mnogo širšemu modelu, ki je vključeval vizijo nikoli ustavljenega generiranja vedno novih vrednostnih konfliktov in antagonizmov. Med sodobnimi sociologi pa moramo omeniti Daniela Bella, ki je zaslužen za razvitje ideje o postindustrijski družbi in neobhodnih kulturnih protislovjih v poznem kapitalizmu. Bell je intenzivno raziskoval in tudi med prvimi uvedel v sociološko analizo pomen centralnosti znanja in informacijskega kompleksa v postindustrijski družbi, vendar začuda večino današnjih avtorjev, ki se ukvarjajo ali pa zagovarjajo postmodernistično paradigmo v sociologiji, Bellovega prispevka največkrat niti ne opazi.¹³

V nasprotju s postmodernostjo je fascinacija z modernostjo dosti starejšega izvora. Že v petem stoletju so si z latinskim pojmom **modernus** pomagali pri razlikovanju krščanske dobe od poganske. Današnja uporabnost tega pojma izvira iz Kantovega razumevanja univerzalne zgodovine kot prelomne točke z zgodovino. V sociologiji je bil najbolj v rabi pojem modernizacije, ki je, če se opremo na Webra in Habermasa, pomenil oz. še vedno pomeni (vsaj v standardni sociologiji) kulturno diferenciacijo in družbeno avtonomizacijo. Proces diferenciacije in pojav družbenosti kot ločene in avtonomne sfere so imeli pomembno vlogo pri nastanku sociologije in družbenih ved. Za modernost oz. za modernizacijo velja "zakon" diferenciacije, jasno pa je, da je postmoderna družba izpostavljena drugačnim načelom delovanja (glej spodaj v tej zvezi oba Giddensova diagrama!). Namesto diferenciacije kot centralnega družbenega procesa v postmodernejši družbi razvoj tehnologij za množično komuniciranje ne prispeva le k veliki ekspanziji storitvenega sektorja ("services") in industrije, namenjene prostemu času, temveč se tudi neznansko povečuje simulacija realnosti. Implozija znakov gre celo tako daleč, da postmodernejši človek polagoma izgublja občutek za realnost. Vendar je treba dodati, da se percepcije postmodernosti razlikujejo od enega do drugega nacionalnega prostora. K različnim pomenom postmodernizma prispevajo tudi konkurenčni boji med različnimi intelektualnimi šolami oz. med samimi intelektualci, ki hočejo participirati na "kulturnem kapitalu", ki ga je mogoče izvleči iz tega za mnoge žal samo modnega pojava.

Diagram št. 1: Institucionalne dimenzije modernosti

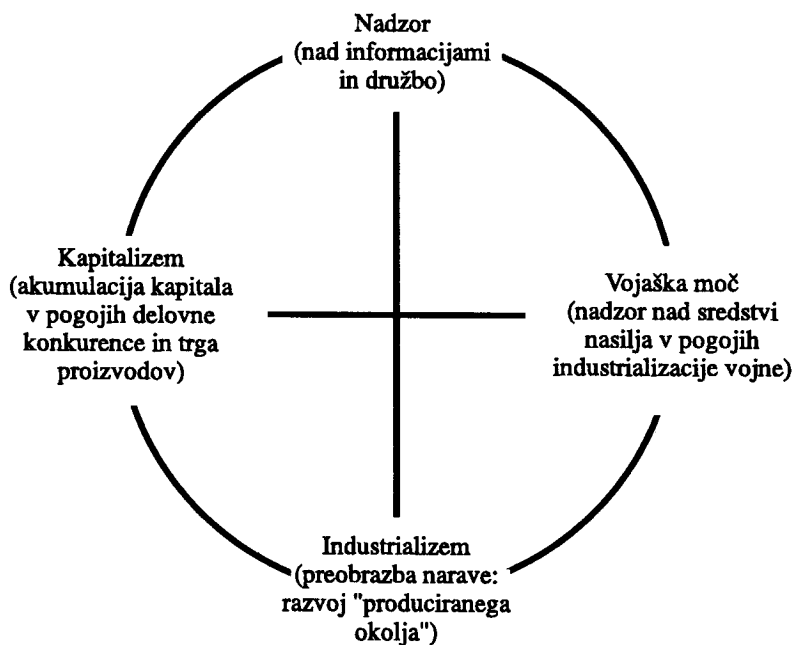
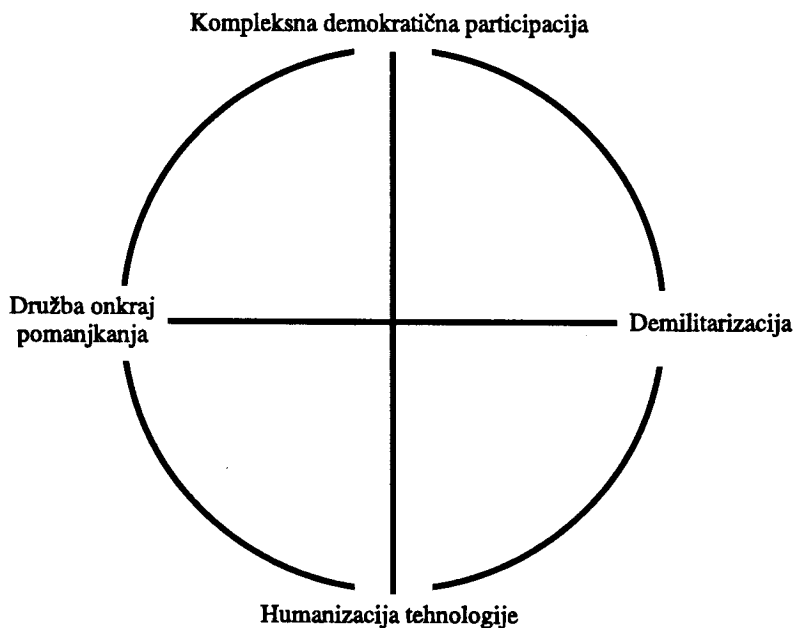


Diagram št. 2: Očrt postmoderne družbe



Vir: Giddens (1990; 164).

Je pa postmodernizem mogoče (bolj v politiki kot v teoriji) instrumentalizirati tudi za, vzemimo, izrecne populistične cilje. Toda kadarkoli je prišlo do tega konkretno, smo mogli v njih brez težav prepoznati vračanje v predmoderno stanje. Avtentična postmodernistična drža ni v svoji osnovni intenci naperjena proti modernosti, še manj pa bi mogli zanjo reči, da je predmoderna, temveč meri prej na svet onkraj modernosti. Če jo poskušamo prevesti v jezik političnih idej, bi mogli zanjo reči, da zagovarja hiper oz. postliberalistično stališče.¹⁴ Preveč poenostavljene so tiste kratke definicije postmodernizma, po katerih je vsako stališče v politiki in kulturi enako sprejemljivo. Kot je znano, se tudi stari in liberalni John Stuart Mill ni zavzemal za kakšen linearni pluralizem, temveč za to, da je treba razlike po eni strani zaščititi in po drugi razvijati. Šele s tega stališča je lahko Mill razvil svojo obrambo individualnih moralnih razlik. S tem ne trdimo, da je bil Mill zagovornik postmodernega razumevanja sveta, temveč poskušamo le potegniti nekatere vzporednice med postmoderno kritiko hierarhije velikih zgodb, unitarnih razumevanj avtoritete in birokratskega vsiljevanja uradnih resnic s tradicionalnimi liberalnimi načeli toleriranja razlik. Razumevanje postmodernosti (glej diagram šte. 2), ki je bolj naklonjeno post- kot pa protimodernosti, daje podlago za nove politične in družbene strategije, ki vključujejo naslednje ključne koncepte: razlike, pluralizem in načelo inkomenzurabilnosti kultur in vrednot.

S pojavom postmodernizma se je sociologija znašla pred problemom, ki zahteva radikalni pretres njene dosedanje primarne identitete. Iz te znanstvene discipline je prišel predlog, da bi se morala sociologija primenovati v postmoderno sociologijo. Predlog (zaenkrat) v sociološki skupnosti ni bil sprejet s kakim navdušenjem, ker predstavlja

postmoderna sociologija očiten **contradictio in adiecto**, če vemo, da se je sociologija znanstveno legitimirala ravno v modernosti, in to s takšnimi nepostmodernimi, da ne rečemo protipostmodernimi postopki, kot sta to sistematiziranje in generaliziranje. Formalna delitev na ortodoksno in postmoderno sociologijo ne bi prispevala k temu, da bi se dosedanja sociologija odprla za nove paradigme in svež dotok imaginacije, najverjetneje pa bi razvnela neproduktivne konflikte znotraj sociološkega "ceha" za prerazdelitev vpliva in moči v njem. Vseeno pa se obstoječa sociologija ne bo mogla izvleči iz krize, preden si ne bo s posledicami, ki iz tega izhajajo, priznala, da družbe in odjemalcev, kakršne je poznala doslej, preprosto ni več. Nujne strateške inovacije vključujejo tri konstitutivne ravni (po Habermasu) sociološke analize: empirično-analitično, interpretativno in kritično.¹⁵ Ker se čas, ki ga je imela modernost na voljo, izteka, pridejo v poštev edinele tiste inovacije, ki so na novo nastajajočemu postmodernemu stanju primerne. Torej ne bodo več zadostovale izboljšave splošnih zakonov, ki jih sociologija še danes standardno aplicira pri svojem delu, temveč se bo ta morala v svoji strategiji opreti na množstvo vrednot, ki so v postmodernem času značilne za različne kulture in sobivajoče skupnosti.

Etabilirana sociologija preveč zamuja s samospraševanjem in sploh z avtorefleksivnostjo, če se spomnimo, da je eden od bolj vidnih pionirjev, ki so iniciirali razprave o postmodernizmu - Lyotard (1986) že pred časom ugotovil, da so klasične utemeljitve družbenih znanosti postale v današnjem času povsem neoperativne in da so dokončno izgubile svojo kredibilnost. Za postmodernizem vedo mnogi sociologi povedati le to, da označuje radikalni prelom sedanosti s preteklostjo. Kot smo mogli dosedaj pokazati, pa gre pri njem za bistveno več. Najprej za to, da ni mogoče ničesar vedeti z gotovostjo, ker so se izkazale vse dosedanje velike epistemološke utemeljitve za zelo nezanesljive, nadalje, da v "zgodovini" sploh ni mogoče zaslediti kakega vnaprej določenega smotra (teleologije) in iz tega izpeljane trditve, da ni obranljiva nobena od različic napredka ("progres"), ki se nam ponujajo. Prej kot v sociologiji smo lahko v političnem svetu in v družbi zaznali njuno reakcijo na te nove radikalne imperativne časa: na primer na področju manifestnih ekoloških prizadevanj in še posebej novih družbenih gibanj. Za sociologijo je še posebej važno, da prinaša postmoderno obdobje radikalno reorganizacijo časa in prostora, ki bo sociološkega posameznika in s tem tudi globalno družbo povežala na bistveno drugačen način, kot smo ga poznali dosedaj, z lokalnim in globalnim bivanjem. Ne gre dvomiti, da bodo nekega dne te nove in pluralne interakcije tudi same navzele neko formo tradicije.¹⁶ Upamo si domnevati celo, da si bodo poskušale poiskati sebi primernejšo vsebino duhovnosti ali konfesionalnosti. Ali bo to pomenilo novo priložnost za fundamentalizme vseh vrst pa je vprašanje, na katerega sociologija v tem trenutku ne more ponuditi kakega zanesljivega odgovora. Preden se bo ta za kaj takega usposobila, si bo morala zastaviti še nekaj drugih, temeljnih vprašanj, ki zadevajo njeno videnje postmodernizma - kot smo poskušali dopovedati v tem prispevku.

Opombe

- 1 V tem delu se opiramo na ugotovitve S. Seidmana in D.G. Wagnerja (1992; 1-14). Tam je mogoče tudi najti bolj natančne in konkretne reference v zvezi s trditvami v nadaljevanju
- 2 V tej zvezi opozarjamo na odlično študijo, ki analizira usodo napredka (progres) ob izteku moderne (J.C. Alexander in P. Sztompka, 1990).
- 3 O tem problemu je prav gotovo najbolj kvalificirano in dovolj zgodaj pisal A.W. Gouldner (1979).

- 4 Seidman (1992; 7).
- 5 Omenjeni avtor piše o tem obširneje v prispevku z naslovom "The Confusion of the Modes of Sociology" (Seidman, 1992; 179-198).
- 6 Glej R.H. Brown, "Social Science and Society as Discourse: Toward a Sociology for Civic Competence" (Seidman, 1992; 223-243).
- 7 Poleg bogate sociološke produkcije, objavljene v zadnjem času, nas k tej ugotovitvi nagovarjata oba diagrama, ki dokazujeta relativno visoko stopnjo "zrelosti" socioloških spoznanj na tem področju.
- 8 Zygmunt Bauman (1992; ix), tudi na drugih mestih.
- 9 Prav tam, xxii.
- 10 To trditev je postavil T.H. Marshall ob neki drugi priložnosti (Bauman, 1992; 35).
- 11 Dragocene ugotovitve v tej zvezi je kvantificiral W. Connor (1978; 377-400).
- 12 Pri tem je treba posebej podčrtati Baumanov esej z naslovom "Legislators and Interpreters: Culture as the Ideology of Intellectuals" (1992; 26-67).
- 13 Navedba iz Turner (1990; 2).
- 14 Prav tam, str. 11-12.
- 15 Več o tem pri B. Smartu "Modernity, Postmodernity and the Present" (Turner, 1990; 25-26).
- 16 Za obširnejšo navedbo glej Giddensa (1990; 45-46 in 178).

LITERATURA

- Adam, F. (1988) "Deformirana modernizacija - (realni) socializem med tradicijo in modernostjo", Družboslovne razprave, 7.
- Alexander, J.C. (1990), eds., *Rethinking Progress - Movements, Forces and Ideas at the End of the Twentieth Century*. Boston: Unwin Hyman.
- Baudrillard, J. (1983) *Simulations*. New York: Semiotext(e).
- Bauman, Z. (1992) *Intimations of Postmodernity*. London in New York: Routledge.
- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bell, D. (1976) *The Cultural Contradictions of Capitalism*. London: Heinemann.
- Bemik, J. (1992) "Konec "klasičnega" somorazumevanja sociologije?", Teorija in praksa, 1-2.
- Collins, R. (1992) "On the Sociology of Intellectual Stagnation: The Late Twentieth Century in Perspective" *Theory, Culture and Society*, 9 (73-96).
- Calinescu, M. (1977) *Faces of Modernity*. London: Indiana Univ. Press.
- Eisenstadt S.N. (1987) "Macrosociology and sociological theory. Some new directions". *Contemporary sociology*, 16 (5).
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Gouldner, A.W. (1970) *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.
- Habermas, J. (1987) *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Huyssen, A. (1984) "Mapping the postmodern", *New German Critique*, 33.
- Jameson, F. (1985) "Postmodernism and consumer society", v H. Foster (ed.) *Postmodern Culture*. London: Pluto.
- Kellner, D. (1988) "Postmodernism as social theory: some challenges and problems", *Theory, Culture and Society*, 5 (2/3).
- Lash, S. (1987) "Modernity or modernism: Weber and contemporary social theory", v S. Whimster in S. Lash (eds.), *Max Weber, Rationality and Modernity*. London: Allen and Unwin.
- Lyotard, J.F. (1986) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Merton, R.K. (1979) *O teorijskoj sociologiji*. Zagreb: ODD.
- Raulet, G. (1986) "Marxism and the postmodern condition", *Telos*, 67.
- Rizman, R. (1989) "Problema modernosti in modernizacije v kontekstu teoretične sociologije", Družboslovne razprave, 7.
- Seidman, S. in Wagner, D.G. eds., (1992) *Postmodernism and Social Theory*. Cambridge: Blackwell.
- Toynbee, A. (1954) *A Study in History*, vol. 8. London: Oxford University Press.
- Turner, B.S. ed. (1990) *Theories of Modernity and Postmodernity*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
- Walker, C. (1978) "A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a...", *Ethnic and Racial Studies* 1/4.
- Williams, R. (1985) *Towards 2000*. Harmondsworth. Penguin.